

Prethodno priopćenje UDK 1:81(045)Wittgenstein, L.

doi: [10.21464/fi37405](https://doi.org/10.21464/fi37405)

Primljeno 7. 7. 2017.

Milena Karapetrović

Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, Bulevar vojvode Petra Bojovića 1a, BA–78000 Banja Luka
milena.karapetrovic@ff.unibl.org

Topografske skice Ludwiga Wittgensteina – granice mišljenja i jezika

Sažetak

U ovom je članku odnos jezika, mišljenja i filozofije predstavljen razmatranjem naznačenih tema u djelu Ludwiga Wittgensteina. S obzirom na to da su njegovi stavovi prvenstveno predočeni u vidu fragmenata, a ne cjelovitih tekstova, oni služe kao osnova za raspravu o problemu upotrebe jezika u suvremenom svijetu. To znači i povratak k pitanjima preispitivanja okvira mišljenja, a time i uloge i zadatka filozofije na početku 21. stoljeća. U prvom planu su: Wittgensteinovo shvaćanje jezika kao djelatnosti, raspravljanje o mjestu mišljenja i određenje filozofije kao aktivnosti. Zaustavljanjem na tim ključnim točkama Wittgensteinove filozofije ukazuje se na važnost stalnog otvaranja pitanja o granicama mišljenja i jezika. Namjera je članka, pomoću proturječnosti u Wittgensteinovu mišljenju, pokazati u kojoj mjeri i dalje ostajemo zapitani nad osnovnim filozofskim pitanjima, suočeni s novim formama koje dolaze s razvojem tehnologije.

Ključne riječi

jezik, mišljenje, Ludwig Wittgenstein, filozofija kao aktivnost, govor, opisivanje, komunikacija, filozofska metoda

Napredak digitalne tehnologije, kao glavno obilježje prvog desetljeća 21. stoljeća, usmjerio je ljudska bića da svoj život sve više oblikuju pod prisilom odvijanja neprekidne komunikacije. Taj izraziti zahtjev, za produkcijom formalnog sadržaja, individue pretvara tek u govornike i autore napisa koji ponavljaju ustaljene fraze, lako izbjegavajući formuliranje onoga što misle. Oni svakodnevno bivaju suočeni s obiljem izrečenog, s potrebom da proizvedu i isporuče riječi i rečenice, ili da ponavljaju toliko puta izrečene fraze. Umjesto da izražavaju mišljenje, za pojedince danas postaje bitnim uopće bilo što reći, registrirati se, biti lociranima i geografski smještenima, da njihovo ime bude negdje zabilježeno u prostranstvima virtualne stvarnosti. Tako se čini da stvarni svijet i pojedinačni ljudski životi postoje tek kad su potvrđeni i u virtualnom svijetu. Postavlja se pitanje, u kojoj mjeri se zaboravljaju same osnove jezika i komunikacije kada prevladava reprodukcija naučenih obrazaca izražavanja koja ostavlja sve manje prostora za kritički osvrt prema napisanu i izgovorenu.

Jedan od filozofa koji uvijek iznova naglašava važnost tog stalnog vraćanja osnovnim problemima mišljenja, jezika i filozofije jest Ludwig Wittgenstein. Razmatranje Wittgensteinovih stavova, u promišljanju pitanja jezika i spoznaje, pokazuje se iznova korisnim iz najmanje dvaju potpuno različitih razloga. S jedne strane, Wittgensteinov stil pisanja, obilježen fragmentarnošću, gotovo u potpunosti odgovara suvremenom dobu koje traži brzinu i kratkoću,

odnosno prije iz konteksta izvučene pasuse, nego cjelovite tekstove. S druge strane, taj filozofski pristup u potpunosti pokazuje u kojoj mjeri je neophodno sagledati sav taj proces mišljenja prije oblikovanog stava, a to je upravo ono što se u suvremenosti sve više zaboravlja.

Baviti se filozofijom Ludwiga Wittgensteina predstavlja uvijek i iznošenje stavova uz izvjesne ograde i napomene: opseg njegova djela (ostavštine), spor o dvjema fazama njegova rada i već spomenuto izlaganje u formi fragmentarnosti. Istraživanje svake od ovih tema već bi predstavljalo posebne studije i uplitanje u sporove sa brojnim Wittgensteinovim interpretatorima.¹ U ovome tekstu napraviti ćemo odmak od tih interpretacija i vratiti se stavovima Wittgensteina imajući prvenstveno u vidu njegova djela iz kasne faze (*Filozofska istraživanja*, *Plava i smeđa knjiga*, *Listići*), te se usmjeriti na tri ključne teme – jezik, mišljenje i filozofija. Sama dijalektička proturječnost (iako bi Wittgenstein odbio ovu odrednicu iz tradicionalne filozofije) u ovim napisima pokazuje se kao osnova za ovo kratko istraživanje.

1. Jezik kao djelatnost

Dva su glavna pitanja, koja spajaju prvu i drugu fazu Wittgensteinova rada i kojima se je on neprestano bavio. Prvo – što je osnova jezika, odnosno kako razumjeti jezik? I drugo – što je filozofija, odnosno na koji način treba filozofirati? Neopterećen tradicionalnim filozofskim metodama, i dalje od opsežnih spiskova obavezne klasične filozofske literature, Wittgenstein pred sebe ne postavlja ambiciozan plan koji podrazumijeva stvaranje sistema, precizno arhivsko istraživanje, uspoređivanje interpretacija ili tumačenje tumačenja, nego je upućen na odmjeravanje filozofskog pristupa u dodiru sa stvarnošću.

Suočavanje sa stalnim pokušajima da odredimo i filozofiju i jezik znači i stalno podsjećanje na to da stojimo na nestabilnom tlu, da nije riječ o nečemu završenom i konačnom, već su u pitanju procesi koji se neprestano i iznova odvijaju. S jedne strane, očekivani je to pogled na filozofiju na početku 20. stoljeća kada jača analitički pravac i razvija se filozofija jezika. S druge strane, jasno je vidljivo kako iz Wittgensteinovih tekstova, tako i iz njegovih rasprava sa glavnim predstavnicima Bečkog kruga i britanske filozofije, da je riječ o istraživanju filozofa koji slijedi i stvara vlastita pravila i vrlo lako ih lomi imajući u vidu da je važnije pokušati doći do odgovora, nego biti zarobljen unutar granica određenog filozofskog pravca. Jednostavno, suočava se sa samim jezikom dalje od gubljenja u labirintima jezične strukture i gramatičkih pravila. Zato u njegovim izlaganjima pronalazimo to stalno povezivanje jezika i života. Na primjer, kada napominje da moramo govoriti o »životu znaka« i da »rečenica ima život«.² Govoriti o životu, znači govoriti o upotrebi jezika.

Ovdje kao ilustraciju možemo navesti sam način Wittgensteinova rada i odnosa prema činu pisanja. Dok svoje odgovore preispituje, prije svega, kroz predavanja, rasprave i razgovore, sam čin pisanja podvrgnut je još strožoj provjeri. Pokazuju to njegova ponavljanja, da je sve to što piše (poslije djela *Tractatus Logico-Philosophicus*) u formi napomena, naznaka, bilješki, nacrti, primjedbi. U predgovoru za spis *Filozofska istraživanja* za koja i dalje dvoumi jesu li vrijedna objavljivanja, poslije naznake da je riječ o rezultatu istraživanja dugom šesnaest godina, naglašava:

»Filozofske napomene u ovoj knjizi u neku ruku predstavljaju obilje topografskih skica nastalih na tim dugim i zamršenim putovanjima. Istim točkama, ili skoro istim, uvijek se iznova prilazilo iz različitih pravaca, te su uvijek skicirane nove slike.«³

Upravo taj moment odmaka od stavljanja točke, od iznošenja konačnog zaključka, od potrebe zaokruživanja cjeline daje mu slobodu da igru nastavlja istovremeno i slijedeći i preispitujući njena pravila.

Za Wittgensteina iz kasne faze jezik je, prije svega, djelatnost. To znači da, kad se bavimo pitanjem jezika, uvijek ostaje napomena da jezik nije nešto što promatramo odvojeno od stvarnosti, nego je povezan sa svijetom u kojem živimo i u kojem se neprekidno odvijaju promjene. Prije nego što uopće razmotrimo što znači djelovati (govoriti, upotrebljavati elemente jezika) neophodno je vratiti se unazad i razmotriti same riječi, ali odgovoriti na pitanje o značenju pretpostavlja vratiti se na pitanje – »što je objašnjenja značenja riječi«. ⁴ Problem značenja je svakako jedna od tema kojom se Wittgenstein posebno bavio, pa su samim time najviše pažnje tomu problemu posvećivali i mnogi filozofi iz kruga analitičke filozofije. Pri tome je u prvom planu bio *Tractatus*, komu su uglavnom upućivane pohvale. Dio kritika na račun teorije značenja iz kasnijih spisa Alfred J. Ayer će kratko sumirati ovako:

»Po mom mišljenju, ono što nije točno to je pretpostavka, koju Wittgenstein, po svemu sudeći, često pravi, da je značenje riječi neraskidivo vezano uz kontekst u kojem su te riječi naučene.« ⁵

Iako je riječ o raspravi na koju se stalno vraćamo, bez obzira na to da li problem jezika razmatramo u povijesti filozofije, povijesti ljudskog roda ili povijesti pojedinačnoga ljudskog bića, ona se uvijek iznova pokazuje kao korisna i važna vježba za svaku generaciju filozofa. Smjestimo li Wittgensteina u povijesno-filozofski kontekst, ponovo je vrijedno spomena da se ovim pitanjima bavi u svojim predavanjima tridesetih godina 20. stoljeća, u vrijeme kada se tek nazire usmjeravanje teoretičara k razmatranju odnosa filozofije i jezika. Ne oslanjajući se previše na rad drugih filozofa i lingvista, ali i odmičući se i od vlastitog djela u prvoj fazi i pristupa u koji ga Russell smješta (»logički atomizam«), Wittgenstein se upućuje k preispitivanju jezika u njegovoj svakodnevnoj upotrebi, koja se ne može razlikovati od filozofske. Kako naglašava:

»Pogrešno je reći da u filozofiji promatramo neki idealan jezik kao opreku našem običnom jeziku.« ⁶

Bilo da se bavimo istraživanjima filozofskih ili lingvističkih problema, neophodno je uvijek vratiti se onomu bazičnom istraživanju i pokušaju da spoznamo na koji način možemo povezati ono što mislimo i govorimo, kako se uopće uspijevamo sporazumjeti s drugima, te na koji način nas to određuje? Ovdje stojimo na granici k radu Johna L. Austina, ali to bi nas istraživanje i promišljanje uputilo u smjeru same komunikacije i potvrde našeg djelova-

¹ O brojnosti interpretacija pišu, na primjer, Guido Frongia i Brian McGuinness i u dopunjenoj bibliografiji o Wittgensteinu (1990.) u okviru sekundarne literature navode 1967 izvora, dok Peter Philipp (1996.) spominje ukupno 8 500 jedinica (navodeći ovdje i one koji su uticali na Wittgensteinov rad). Hans E. Bynagle, *Philosophy: A Guide to the Reference, Literature*, Libraries Unlimited, Westport 2006., str. 214–215.

² Ludwig Wittgenstein, *Plava i smeđa knjiga*, preveo Ivan Macan, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2009., str. 4–5.

³ Ludvig Vitgenštajn [Ludwig Wittgenstein], »Predgovor«, *Filozofska istraživanja*, prevela Ksenija Maricki-Gadžanski, Nolit, Beograd 1980., str. 35.

⁴ L. Wittgenstein, *Plava i smeđa knjiga*, str. 1.

⁵ Alfred Ejer [Alfred J. Ayer], *Ludvig Vitgenštajn*, preveo Viktor Radun Teon, Mediterran Publishing, Novi Sad 2010., str. 103.

⁶ L. Wittgenstein, *Plava i smeđa knjiga*, str. 28.

nja riječima kao činovima u dogovoru sa drugima u zajednici kako bismo uopće potvrdili određene vlastite postupke.⁷ I dok se Austin više upućuje k osvjetljivanju drugoga i samim dogovorima, Wittgenstein ostaje fokusiran na ono s čim počinjemo i završavamo komunikaciju – kako Ja govorim, kako Ja razumijem, razumiju li me drugi pravilno, što je to što uopće namjeravam i kamo smjeram?⁸

Bi li izbjegao zamke stvaranja jasno izvedene teorije, smatrajući da nas to odvođa od problema na koje uistinu trebamo obratiti pažnju – koji su prvenstveno vezani za odnos filozofije i stvarnosti, te shvaćanja jezika kao onog živog tkiva u kojem smo svakodnevno – Wittgenstein navodi određene primjere i usmjerava nas k posebnom i pojedinačnom.

»Iz te mase lingvističkog materijala se ne izvode nikakvi zbudujući zaključci niti kategorična tvđenja, nego su ona puna savršeno jednostavnih detalja u deskripcijama jezičnih situacija koji su povezani na dijalektički način.«⁹

Prividna zavodljiva jednostavnost Wittgensteinovih postavljenih zadataka/pitanja i načina na koji kreće na taj put učinila je da se mnogi upuste u tu avanturu ne očekujući da će im biti potrebno mnogo vremena i upornosti kako bi izašli iz labirinta u kojem su se iznenada našli.¹⁰ Tomu svjedoče i brojne interpretacije njegovih tekstova tijekom cijeloga 20. stoljeća, posebno onih iz druge faze, a koje odavno nisu samo predmet razmatranja unutar filozofije.

Razumjeti što je jezik, te kako uopće od mišljenja dolazimo do onog uobičajenog u govoru i pismu, znači usmjeriti se na razmatranje same upotrebe jezika, u ovome slučaju baviti se onim što se određuje kao »jezična igra«, odnosno »jezične igrek«. Za Wittgensteina, obrazac igre jednostavno je prikazati jer se zasniva na određenim pravilima, pri čemu pravila samu igru ne sputavaju. Jedan od priređivača Wittgensteinovih kasnijih tekstova, Rush Rheets, naglasit će:

»Kao da smo željeli otkriti nešto što se zbiva u našem jeziku kad govorimo, ali što ne možemo vidjeti dok ne prihvatimo tu metodu hoda kroz maglu koja nas obavlja.«¹¹

Tu smo upućeni na sam početak *Plave knjige*. Da bismo izašli iz te »mentalne magle« kako je Wittgenstein vidi, neophodno je upustiti se u istraživanja jezika i shvatiti njegov osnovni obrazac funkcioniranja na primjeru »jednostavnih oblika jezika«.¹²

Za Wittgensteina je važno da naglasi, da i sama pravila treba shvatiti fleksibilno, ne kao krute okvire koje ne možemo napustiti, već prije kao putokaze koji nam ostavljaju dovoljno prostora za sumnju, upitanost i mogućnost da sami izaberemo put. Jasnog odgovora i preciznog upućivanja nema, ponuđen je tek moguć obrazac igre koja nas doziva da se upustimo u samu igru.

»Jezik predstavlja labirint putova. Dodeš s *jedne* strane i možeš se snaći; dodeš s neke druge strane do istog mjesta i više se ne snalaziš.«¹³

Svi ti složeni procesi, jezične procedure i pravila koje smo usvojili tijekom generacija, daju nam se u svoj konačnoj obnovljenoj slici. Jedini način jest proći kroz te slojeve i sagledati jezik iznutra, odnosno njegov mehanizam djelovanja. Ono što nam predstavlja dodatnu teškoću jest da, s jedne strane, govorimo o pravilima, koja podrazumijevaju red, strogost, jasnu putanju i da, s druge strane, govorimo o jeziku (prvenstveno svakodnevnome) koji se pokazuje u svojem bogatstvu, obilježen specifičnošću, fleksibilnošću, određen kontekstom i dodatno podržan neverbalnom komunikacijom.

»Jezična igra čini nerazdvojno jedinstvo lingvističkog znaka, objekta i ljudske aktivnosti, ona je onaj događaj koji ne samo da otkriva jezičku dimenziju ljudskog djelovanja nego istovremeno iznosi na vidjelo zbivanje svijeta u cjelini.«¹⁴

Ostaje pitanje: kako to uopće funkcionira?

2. (Ne)dokučivost mišljenja i (ne)adekvatna upotreba jezika

Opisivanje jezika i pravila po kojima igramo igru govorenja i pisanja donosi nam već dovoljno nemira koje želimo nadići, dok istovremeno pokušavamo razotkriti i onu drugu vezu između jezika i mišljenja. Čini nam se sasvim jasnim da kažemo da netko ima određenu zamisao, da je promišljao o nečemu, te da to želi izraziti na adekvatan način. Ali možemo se i pitati – je li to predstava? Mogu li se samo naučiti određeni jezični obrasci i jednostavno ponavljati, a da se svaki put istovremeno ne odvija i proces mišljenja?

»Ako neki inače normalan čovjek u normalnim okolnostima vodi normalan razgovor, a ja bio upitan kako se u takvom jednom slučaju onaj koji misli razlikuje od onoga koji ne misli, ne bih znao odgovoriti.«¹⁵

Nikad prije u ljudskoj povijesti nije u toj mjeri i tom brzinom bilježeno sve što se kaže, sve što se izgovori i sve što se vidi. Skoro ugušeni svakodnevnim prijemom velike količine informacija od nas se traži da igramo tu igru u kojoj se komunikacija sve više svodi na znak, simbol i sliku. Kako naglašava Maurizio Ferraris, danas postaje najvažnije da smo »povezani« i »u dometu«, sam sadržaj govora kao da postaje nevažan, njegova uloga je da formom svaki dan dokažemo svoju prisutnost u virtualnom svijetu koji potvrđuje našu egzistenciju u stvarnom svijetu ili kraće rečeno – »centralni element je registracija, a ne jezična formulacija.«¹⁶ Pri tome, ono što odlikuje suvremeni svijet jest i sama brzina kojom se registriamo ili bilo što činimo, zaboravljajući pri tome da nas samo mišljenje i dalje nadmašuje:

7

Možemo se podsjetiti pravila vezanih za performativni iskaz koja kažu da »mora postojati prihvaćena konvencionalna procedura koja ima neki konvencionalni učinak, da ta procedura uključuje to da neke osobe izriču neke riječi u nekim okolnostima« te da »pojedine osobe i okolnosti u danom slučaju moraju biti prikladne da bi se prizvala pojedina prizvana procedura«. Usp. John Langshaw Austin, *Kako djelovati riječima*, prevela Andrea Milanko, Disput, Zagreb 2014., str. 20, 25.

8

Usp. Milena Karapetrović, *U lavirintima bića. Ontološka rasprava*, Filozofski fakultet, Grafid, Banja Luka 2014., str. 89–93.

9

Jelena Berberović, *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*, Veselin Masleša, Sarajevo 1978., str. 73.

10

Osim što sam Wittgenstein, uslijed zapisa u fragmentarnoj formi, usmjerava interpretatore u različitim pravcima, problem jesu i brojne verzije njegovih posthumno objavljenih radova i pitanje uredničkih intervencija u priređivanju tih fragmenata. Vidi: David

G. Stern, »The Availability of Wittgenstein's Philosophy«, u: Hans Sluga, David G. Stern (ur.), *The Cambridge Companion to Wittgenstein*, Cambridge University Press, Cambridge 1996., str. 442–476.

11

Rush Rhees, »Predgovor«, u: L. Wittgenstein, *Plava i Smeđa knjiga*, str. VIII.

12

Ibid., str. 17.

13

L. Wittgenstein, *Filozofska istraživanja*, fr. 203, str. 111.

14

J. Berberović, *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*, str. 81.

15

L. Wittgenstein, *Listići*, preveo Božidar Zec, Fedon 2007., fr. 93, str. 35.

16

Usp. Maurizio Ferraris, *Gde si? Ontologija mobilnog telefona*, preveo Ivo Kara-Pešić, Fedon, Beograd 2011., str. 306.

»Misao može takoreći *letjeti*, ona ne treba hodati.«¹⁷

Zar nam mišljenje onda u potpunosti izmiče?

Upravo zbog toga, i usprkos tomu, važno je vratiti se mišljenju samom. S jedne strane, to ostaje utopijski zadatak kao bit same filozofije od antike do danas, a s druge strane, pokazuje se aktualnijim nego ikad na liniji promišljanja o posthumanom i transhumanom, te o sve čvršćim vezama ljudskih bića i tehnologije.¹⁸ Za Wittgensteina jedan od osnovnih zadataka jest razmotriti u kojoj mjeri je mišljenje vezano za ostale ljudske činove i radnje, prvenstveno govor i djelovanje, kao i za razumijevanje. Tu se opet vraćamo onomu osnovnom – postavljanju jednostavnog pitanja: znamo li što znači misliti? »Više od riječi ‘razumjeti’ ugrožena je riječ ‘misliti’ da se krivo interpretira.«¹⁹ Kao i u svim ostalim fragmentima i tekstovima, tako i kad piše o mišljenju, Wittgenstein polazi od svakodnevnog jezika i pri tome se pokazuje u kojoj mjeri za nekog tko piše, čita ili govori proces mišljenja ostaje (ne)važan i nije ono čime se treba baviti i ono što treba opisati. Posebno ostaje problematično shvatiti što mišljenje jest, pokušavaju li se razumjeti preko pojedinačnih aktivnosti i povezujući ga sa određenim aktivnostima. Idemo li tim putem, zadatak se čini skoro nemogućim jer usmjeravanje na primjenu i manifestaciju mišljenja u određenim okolnostima daje različite odgovore.

U predavanjima objavljenim u *Plavoj knjizi* Wittgenstein nastoji uporabom jezika objasniti jezik, čime se neminovno vraća na prikazivanje pokušaja objašnjenja i opisivanja mišljenja. Upravo to zaustavljanje na mjestu istraživanja točnog određenja veze jezika i mišljenja unosi najveću zbrku u upotrebu jezika. Ostaje otvoreno pitanje: u kojoj mjeri uopće može biti riječi o poklapanju mišljenja i jezika, te stvara li više problema nedokučivost samog mišljenja ili (neadekvatna) upotreba jezika? Ima li smisla uopće upustiti se u potragu za mišljenjem vjerujući da to liči na potragu za blagom, pri čemu smo svjesni da je potpuno neizvjesno postoji li blago uopće.

»Ako opet govorimo o mjestu gdje se mišljenje odvija, imamo pravo reći da je to mjesto papir na kojem pišemo ili usta koja govore. Pa ako govorimo o glavi ili mozgu kao mjestu misli, to znači upotrebljavati izraz »mjesto mišljenja« u drugačijem smislu.«²⁰

Slijedeći fragmente u *Listićima* samo smo na putu još veće zbunjenosti. Nismo sigurni mislimo li ili ne mislimo dok pišemo ili govorimo, jesmo li do kraja udubljeni u samo mišljenje dok obavljamo neki komplicirani posao ili ne, upućuje li aktivnost na vezu mišljenja i učenja ili ne, trebamo li se uopće posvetiti nastojanju da opišemo mišljenje, je li mišljenje samo duhovna ili ipak i tjelesna aktivnost?²¹ Na ovo posljednje pitanje suvremena neuroznanost svakako ima već jasan odgovor. Ili ipak, riječima filozofa:

»Zar ne bi trebalo potražiti zaokret negdje drugdje, tamo gdje je mozak ‘subjekt’, gdje postaje subjekt? Mozak je to što misli, (...).«²²

Za Wittgensteina će ta potraga za mjestom biti nešto o čemu se možemo pitati, ali to nam neće dati odgovore koji su važni, zapravo može se pokazati kao »jedna od filozofski najopasnijih ideja«, nešto što možemo označiti kao ‘čudno’ ili čak ‘okultno’.²³

Koliko je uopće važno točno odrediti to mjesto gdje mišljenje nastaje ili možda prije se posvetiti ukazivanju na točku u kojoj se povezuju mišljenje i jezik? Možemo li reći da ljudska bića tijekom trajanja cijelog govora ili procesa pisanja uvijek istodobno misle? Odnosno, događa li se to prije, tijekom ili poslije odvijanja govora i pisanja? Ili mišljenje u potpunosti obuhvaća te radnje tijekom cijelog njihova trajanja? Kako uopće odrediti, je li mišljenje postojalo ako

smo, na primjer, imali namjeru da to što mislimo i izgovorimo, ali to nismo učinili? Ili koristeći primjer iz Wittgensteinova fragmenta, pitanje može glasiti:

»Bi li netko tko bi bio u stanju zaviriti u dušu mogao u njoj vidjeti da si to *htio* kazati?«²⁴

Da bismo uopće došli do toga da razmatramo razumijevanje, tumačenje i komunikaciju, važno je fokusirati se na same procese do početka odvijanja radnji koji uključuju i druge osobe. Iako Wittgenstein kroz svoje fragmente stalno izražava sumnju u potrebu da mislimo o mišljenju, upravo je to tema koja se provlači kroz sve njegove tekstove, a naglasak je na tome da vidimo kako mišljenje prožima sve naše aktivnosti na nešto drugačiji način nego što smo to usvojili kroz koncepte i teorije prethodnih filozofa. Čak i korištenje riječi ‘opisivanje’ ne može zavarati. Wittgenstein bez prekida direktno ili indirektno iskazuje taj strogi zahtjev da provjeravamo vlastito mišljenje dok mislimo, a istovremeno smo svjesni da je samo mišljenje neuhvatljivo i nešto što ne možemo zadržati.²⁵ Bez obzira na to i dalje trebamo postavljati i sasvim jednostavna pitanja, na primjer:

»Jesu li ruže crvene u mraku? Može se zamisliti da su ruže crvene u mraku. (Da se nešto može »zamisliti«, ne znači da ima smisla i reći to.)«²⁶

3. Filozofija – od opisivanja do terapije

Kako bi došao do odgovora na pitanja – što je jezik, kako ga zaista upotrebljavamo – Ludwig Wittgenstein paralelno stalno pokušava doći do adekvatnog odgovora – što je to filozofija? Iako u *Tractatusu* navodi kako je riječ o raspravi »o filozofskim problemima«, već poslije nekoliko rečenica jasno je da je ta tema daleko od sveobuhvatnog i općeg pristupa i da je točnije ono što dalje tvrdi, da se zapravo bavi »nerazumijevanjem logike našeg jezika« i mogućnostima »izražavanja misli«. ²⁷ Premda na početku smatra da je dobar dio filozofije tek niz izrečenih besmislica, te odbacuje prethodnu tradiciju filozofiranja, težnju k stvaranju filozofskih sistema i bavljenje čisto spekulativnim problemima, Wittgenstein ne smatra da je filozofija postala nesvrhovita ili nepotrebna. Upravo unutar same filozofije jedino je moguće tražiti odgovore, stvar je u tome na koji način ćemo pristupiti filozofskim istraživanjima. To pokazuje u stavu 4.112, kada piše sljedeće:

17
L. Wittgenstein, *Listići*, fr. 273, str. 83.

18
Usp. Andrej Ule, »Kako uloviti pticu misli? Nekoliko wittgensteinovskih komentara uz računarsko modeliranje uma«, *Filozofska istraživanja* 26 (2/2006), str. 389–403. Dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/5905> (pristupljeno 15. 12. 2016.).

19
Ivan Macan, *Wittgensteinova teorija značenja*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1996., str. 100.

20
L. Wittgenstein, *Plava i smeđa knjiga*, str. 7.

21
Usp. L. Wittgenstein, *Listići*, fr. 94–124, str. 36–43.

22
Gilles Deleuze [Žil Delez], Félix Guattari [Feliks Gatar], *Šta je filozofija?*, prevela Ana Moralić, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1995., str. 266.

23
L. Wittgenstein, *Listići*, fr. 605–606, str. 165.

24
Ibid., fr. 36, str. 21.

25
Usp. ibid., fr. 153, str. 50.

26
Ibid., fr. 250, str. 77.

27
Ludwig Wittgenstein, »Predgovor«, *Tractatus Logico-Philosophicus*, preveo Gajo Petrović, Veselin Masleša, Sarajevo 1987., str. 23.

»Filozofija nije teorija, nego aktivnost.«

»Filozofija mora učiniti jasnim i oštro razgraničiti misli koje su inače, tako reći, mutne i rasplintute.«²⁸

Ono što Wittgensteina izdvaja od drugih, koji će biti okrenuti strogu logičko-empirijskom prikazu filozofskih problema, jest to što on uistinu pokušava prikazati kako na djelu izgleda filozofija kao aktivnost. Pritom si je prvenstveno postavio vrlo strog zahtjev – da uvijek iznova prolazi istu filozofsku vježbu odgovarajući na ona dva opća pitanja s početka. To nezadovoljstvo, ali i strast prema samomu vježbanju i stroga disciplina, njegove su vodilje. Iako postoji jasna svijest o tome da svaki novi pokušaj može značiti da ćemo doći do drugačijih rezultata, to ne smije voditi k odustajanju. Odgovore treba neprestano tražiti, uvijek provjeravati, čak i po cijenu poništavanja vlastitih početnih rezultata, te se sve to površnim promatračima može činiti kao nedosljednost teoretičara.

I dok se u okvirima analitičke filozofije detaljno bavljenje pojedinačnim stavovima Wittgensteina smatra neizostavnim dijelom interpretacija,²⁹ u kontinentalnoj filozofiji odnos se prema njegovu djelu svodi na dvije velike grupe kritika. S jedne strane, njegovi tekstovi uzimaju se u obzir samo kao rad jednog od predstavnika logičkog pozitivizma. Istovremeno, kako su upravo analitički filozofi (već i Bertrand Russell i Alfred J. Ayer) bili veoma kritični prema kasnijemu radu Wittgensteina, to postaje osnova za razmatranje za filozofe iz europske kontinentalne filozofije. Tako se više pažnje posvećuje drugoj fazi njegova filozofiranja i često se povezuje s njegovim životnim zakretima, te se njegova filozofija tumači i kao iskorak k misticizmu.³⁰ Razmatranje pojedinačnog, vraćanje na konkretne probleme, smještanje teorije u kontekst ono je što će najviše biti kritizirano kod Wittgensteina promatramo li njegove tekstove iz kuta glavnih tokova kontinentalne europske filozofije. Njegovo filozofiranje, zbog toga, vrlo je često shvaćeno kao antiesencijalističko, antimetafizičko i antifilozofsko. Tako ostaju otvorena pitanje, kao na primjer:

»Je li antiteorijski stav ujedno i antifilozofski, odnosno može li se poricanjem mogućnosti filozofske teorije s wittgensteinovske pozicije ujedno negirati i smisao filozofije?«³¹

U *Tractatusu* Wittgenstein ostavlja tek usputne napomene o filozofiji, a obrat će uslijediti u kasnijim djelima poslije više od desetljeća šutanje o filozofskim pitanjima. Dok je na početku nastojao matematički i logički precizno u formi kratkih stavova i objašnjenja tih stavova prikazati svoje shvaćanje onoga što smatra osnovnim i jedinim pitanjima filozofije, u predavanjima i tekstovima koji slijede Wittgenstein se izražava fragmentarno i više u formi preispitivanja. To nije ni ogoljeni Platonov dijalog niti su to ispovijesti Aurelija Augustina lišene strasti i emocija. Ali nije ni monolog, nego prije unutrašnji razgovor sa zamišljenim Drugim, bez obzira na to prisutstvuje li tomu činu i publika. Wittgenstein će pokušati objasniti kako izgleda filozofiranje bez metafizičkih osvrta, bez opterećivanja rasprave nepotrebnim dodatnim argumentima. Stvar je u tome, da ne ostanemo očarani samom filozofijom kako ne bismo bili »očarani« i samim jezikom.

Ostajemo li kod suprotstavljanja Wittgensteinovih stavova tako što ćemo se u interpretacijama odrediti kao oni koji pripadaju isključivo ili analitičkoj ili europsko-kontinentalnoj poziciji neminovno smo uskraćeni za potpuni pristup njegovu djelu. Posljednjih desetljeća, ipak, može se govoriti o svojevrsnom približavanju tih stavova, te o drugačijim pristupima. U *Filozofskim istraživanjima* Wittgenstein kaže:

»U našim razmatranjima ne smije postojati ništa hipotetično. Mora se odstraniti svako *objašnjenje*, a na njegovu mjestu može se pojaviti samo opisivanje. A ovo opisivanje dobiva svoju svjetlost, tj. svoju svrhu, od filozofskih problema.«³²

To je mnogo manje i istovremeno mnogo više od onog što bi bila filozofija filozofije, odnosno što bismo mogli staviti pod oznaku *metafilozofije*.

Idemo li tim pravcem, možemo naglasiti koliko je značajan Wittgensteinov pristup, jer ističe da ne smijemo zaboraviti da postoji »potreba za jednim *distanciranim* pogledom na filozofiju koji bi mogao rasvijetliti strukturu filozofskog mišljenja koja izmiče pogledu samih filozofa«.³³ Dakle, možemo naglasiti da zapravo nije bila riječ o negiranju, nego o neophodnosti potpunog odmaka od postojećeg pristupa filozofiji, kako bismo uopće sagledali njeno mjesto i ulogu u svijetu u kojem je njen položaj znatno izmijenjen prvenstveno zbog jačanja utjecaja prirodnih i tehničkih znanosti. Istina, taj stav je ponudio »šokantne implikacije« i značio »dramatičnu opoziciju tradicionalnom pristupu«,³⁴ ali očigledno je predstavljao nužan iskorak u filozofiji. Jer ono što ostaje zanimljivim jest da se, usprkos svim kritikama upućenim Wittgensteinu, njegovo djelo ne isključuje iz filozofije i on uvijek biva označen kao filozof.

Zato se ponovo vraćamo originalnim navodima Wittgensteina. Kako zapravo izgleda ta (filozofska) aktivnost koja nam služi prikazivanju jezika? Za razliku od razmatranja u *Tractatusu*, u okviru kojih ne smatra potrebnim posebno razjasniti i preispitati pitanje – što je to filozofija – u *Plavoj i smeđoj knjizi*, *Filozofskim istraživanjima* i *Listićima* veoma često pokušava ponuditi odgovor dok se kreće kroz različite faze istraživanja problema jezika. Tako u *Plavoj knjizi*, dok tijekom predavanja nastoji prikazati najbolji mogući opis jezika i mišljenja, te odnosa znaka, misli i predmeta, Wittgenstein ponavlja u kojoj mjeri je važno da filozofija ostane tek opisna. Prije svega, zato što mora preispitati i vlastitu težnju da je jedini i glavni cilj stremiti k općosti, jer to zapravo znači odmak od stvarnosti i predmetnog svijeta ili kako doslovno kaže da je to

»... uzrokovalo da je filozof izgubio iz vida konkretne slučajeve kao nevažne, što bi mu jedino moglo pomoći shvatiti uporabu općeg termina.«³⁵

Već u tim raspravama, naglašava važnost »borbe protiv očaravanja koje na nas vrše oblici izražavanja«.³⁶

28
Ibid., str. 73–75.

29
Problem da se obuhvate sve različite pozicije s kojih se pristupa djelu L. Wittgensteina predstavlja i posebne teme istraživanja. Usp. Anat Biletzki, *(Over)Interpreting Wittgenstein*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2003.

30
Usp. Wilhelm Baum, *Ludwig Wittgenstein između mistike i logike*, prevela Ksenija Premur, Naklada Lara, Zagreb 2006.

31
Michal Sládeček, »Pre i nakon istraživanja: Wittgenstein o poreklu i kraju filozofije«, *Filozofija i društvo* 20 (2/2009), str. 229–248., str. 230. doi: <https://doi.org/10.2298/FID0902229S>.

32
L. Wittgenstein, *Filozofska istraživanja*, fr. 109, str. 80.

33
Damir Smiljanić, »Anti-filozofija ili meta-filozofija? Implikacije Wittgensteinovog stava prema filozofiji«, *Arhe* 6 (11/2009), str. 21–32, str. 31. Dostupno na: <http://epub.ff.uns.ac.rs/index.php/arhe/article/viewFile/591/609> (pristupljeno 10. 1. 2017.).

34
Paul Horwich, *Wittgenstein's Metaphilosophy*, Oxford University Press, Oxford 2012., str. 1–2.

35
L. Wittgenstein, *Plava i smeđa knjiga*, str. 19–20.

36
Ibid., str. 27.

Sasvim je jasno da u kontekstu cjelokupnog Wittgensteinova istraživanja to svođenje filozofije na opisivanje i razjašnjavanje jezika ne znači umanjivanje njena značaja, jer ostajanje pri tome da pokušamo »samo« opisati jezik i(li) mišljenje pokazuje se mnogo zahtjevnijim nego što se činilo na početku. Ali, to istovremeno znači i suočiti se s pitanjem odnosa zdravorazumskog i filozofskog pristupa. Već je na početku jasno da se dati prvenstvo zdravom razumu pokazuje nedovoljnim za daljnje faze istraživačkog postupka, a preputiti se klasičnom filozofskom (metafizičkom) pristupu vodi nas u opasnost gubljenja u općosti. U tom nadigravanju razumskog i umskog treba potražiti odgovore, jer shvaćamo da rad filozofa krije »zbunjenost i duhovni nemir«. ³⁷ Zato i ne čudi naznaka da umjesto da tragamo za određenjem odgovarajuće filozofske metode, kako bismo razumjeli sam jezik, trebamo tragati za »terapijom«. ³⁸ Možda (sva prethodna) filozofija predstavlja niz nedoumica, previše bavljenja nepotrebnim problemima i gubljenje u vlastitoj apstraktnosti (prema uobičajenom općem stavu logičkih pozitivista), ali kako stoji u bilješkama u *Listićima*:

»U izvjesnom smislu ne može se dovoljno obazrivo postupati s filozofskim zabludama, one sadrže toliko istine.« ³⁹

4. Završna razmatranja

Iako se može činiti apsurdnim, treba reći da obilje izrečenog i napisanog koje se gubi u labirintima sadržaja prenošenima putem računala i mobilnih telefona sužava prostor za iskazivanje istinskog mišljenja. Zato je bilo neophodno podsjetiti se odgovora na osnovna pitanja: što je jezik? što je mišljenje? što je filozofija? U ovom kratkom tekstu, uzeti su samo neki od odgovora koja pronalazimo u djelu Ludwiga Wittgensteina. Poslije Platona i Friedricha Nietzschea još se samo Wittgenstein, bez straha od ishoda istraživanja i oslobođen potrebe uspostavljanja konačnog zaključka, usudio filozofirati eksperimentirajući jezikom. To je za Wittgensteina značilo zadržati se u središtu samog jezika, u tom vrtlogu, pokušavajući razotkriti kako jezik funkcionira, i ne koristeći riječ biće, promišljati o biti i osnovama samog ljudskog postojanja.

Njegova filozofija poslužila nam je kao osnova ovog rada zato što način izlaganja – putem fragmenta – skoro u potpunosti korespondira sa glavnim obilježjem današnje komunikacije. Samim tim ponovo smo se suočili sa uvijek aktualnim filozofskim pitanjem – gdje su granice mišljenja i jezika? U prvom je dijelu rada naglašen Wittgensteinov stav da jezik možemo shvatiti prvenstveno kao djelatnost, i da njegov nastanak i upotrebu ne možemo odvojiti od životnih situacija i stalnih promjena koje bitno preformuliraju i sam način izražavanja. Naglašena je neophodnost stalnog preispitivanja, kako jednostavnih tako i složenih formi jezika, premda se uvijek iznova pokazuje kako ostajemo i dalje tek na početku istraživanja naših mogućnosti kada je riječ o upotrebi jezika. Wittgensteinov pristup istraživanju, kao i to da u filozofski eksperiment u obzir uzme i poteškoću vlastitog izražavanja i formuliranja rečenica, naglašava koliko u suvremenom svijetu kontinuirane komunikacije nedostaje upravo ta vrsta zapitanosti.

U nastojanju da ponovo razmotrimo proces spoznavanja, razmišljanja i oblikovanja rečenica u drugom dijelu teksta vratili smo se pitanju o tome kako uopće predočiti i opisati mišljenje. Jedno od bitnih pitanja ostaje, kada i gdje mišljenje uopće počinje? Na taj način ponovo se podvlači neophodnost vraćanja pojmu i predmetu samog mišljenja, koje mora iznova razumjeti samo sebe, kako bi bilo u mogućnosti suočiti se s izazovima 21. stoljeća, posebno u

susretu s novim tehnologijama te u pokušaju nadvladavanja reprodukcije nad produkcijom jezičnog materijala i jezičnih formi. Idući ovim tragom, u trećem odjeljku teksta došli smo i do pitanja »Što uopće jest filozofija u suvremenom svijetu?«. U tom smislu ostaje važan podsjetnik Wittgensteinov stav da nas filozofija, čak i ako je shvatimo i opisno ili kao terapiju (određenu filozofsku metodu), može voditi k novoj istini i spoznajama. Iako nam Ludwig Wittgenstein nije ostavio precizne topografske karte, nego samo topografske skice, njegovi filozofski fragmenti i dalje ostavljaju dovoljno prostora da postavimo nova pitanja o granicama mišljenja i jezika.

Milena Karapetrović

**Ludwig Wittgenstein's Topographical Sketches:
Boundaries of Thought and Language**

Abstract

In this paper the relationship between language, thought and philosophy is presented through a consideration of these themes in Ludwig Wittgenstein's works. As Wittgenstein presented his views primarily as text fragments and not complete texts, they form a good basis for discussing the problem of how language is used in the contemporary world. This also implies a need to return to the questions concerning the frame of thought, and the role and tasks of philosophy at the beginning of the 21st century. Crucial in that sense is Wittgenstein's understanding of language as activity, considerations of the position of thought, and view of philosophy as an activity that allows us to be confronted with flawed thinking. By dwelling on these key points of Wittgenstein's philosophy, we stress the importance of continuous reconsideration of the boundaries of thought and language. This paper aims to show, through contradictions commonly detected in Wittgenstein's thinking, to what extent we still continue to wonder about the basic philosophical questions regarding language faced with new forms brought through the development of technology.

Key words

language, thought, Ludwig Wittgenstein, philosophy as activity, speech, description, communication, philosophical method

37

Ibid., str. 59.

38

»Ne postoji jedna filozofska metoda, ali ima, dakako, metoda, u neku različiti terapija.«

Vidi: L. Wittgenstein, *Filozofska istraživanja*, fr. 133, str. 84.

39

L. Wittgenstein, *Listići*, fr. 460, str. 130.